

ЕСТЕТ ЧИ МОРАЛІСТ?

Статтю присвячено аналізу роману Оскара Вайльда "Портрет Доріана Грея" в школі

Проблема шкільного аналізу літературного твору є однією з центральних методичних проблем, якій присвячені численні праці відомих методистів: Гуковського Г., Браже Т., Маранцмана В., Докусова О., Зепалової Т., Каменецької Л., Шахрай І., Майміна Є., Чирковської Т., Пасічника Є., Мірошніченко Л., Ніколенко О. тощо. Уведення в школу предмета "Зарубіжна література" надає особливої актуальності проблемі аналізу творів зарубіжної літератури. Шляхи прилучення школярів до шедеврів світової літератури – важлива проблема сучасної методики. Одним із таких шедеврів, безперечно, є роман О. Вайльда "Портрет Доріана Грея".

Аналіз твору, пропонований автором, направлений на розкриття важливої моральної проблематики роману, який піднімає "... вічні теми, що бентежать душу, збуджують думку, змушують особистість інакше дивитися на світ і себе в ньому" [1:36].

Показати шляхи "... поєднання естетичного та виховного підходів до вивчення зарубіжної літератури в школі" [2:3] – важливе завдання даної роботи. Твір О. Вайльда розглядається як яскрава демонстрація естетизму письменника, що визначив і його життєве кредо, і творчу манеру. Художні твори "апостола естетизму" – людини парадоксального світовідчуття, парадоксального стилю життя, парадоксальних суджень – свідчать про те, що й естетизм їх автора не позбавлений парадоксальності.

Без урахування цього в процесі аналізу роману "Портрет Доріана Грея" не можна сподіватися на його правильне розуміння. Наголошуючи на думці, що мистецтво вище за життя, показуючи на протязі всього роману перевагу мистецтва над життям, у фіналі автор доводить, що долю людини вирішує не вигадане, а реальне життя. Етика, моральні критерії оцінки стилю життя Доріана Грея беруть верх над естетикою. Вайльд вступає у боротьбу з власним естетизмом. Ця суперечність ускладнює сприйняття роману десятикласниками. Шкільний аналіз твору, на наш погляд, доцільно направити на виділення тих епізодів, що побудовані у повній відповідності до естетизму автора. Це допоможе більш чітко виявити контраст між естетичними принципами Вайльда, втіленими в "Портреті", та моральною проблематикою твору. Саме естетизмом письменника пояснюється надмірна штучність "Портрету", його декоративність. У процесі читання роману учнів швидше привабить оригінальність його форми, ніж доля героїв. Занадто нереальними в цьому декоративному каркасі здаються і кохання Сібіл Вейн до Прекрасного Принца, і її самогубство, і провинна Доріана, і його подальші злочини тощо. Погодитися з таким сприйняттям подій і героїв учнями означало б перекреслити ті моральні цінності, що несе в собі цей твір. А моральні проблеми, поставлені в романі, дуже важливі й актуальні для нашого сьогодення, коли все більше починає домінувати егоїстичний, меркантильний підхід до людських стосунків, коли жадаба насолоди переважає усі інші почуття, коли власне благополуччя досягається будь-якою ціною, в тому числі й злочинами. Довести в процесі аналізу, що Вайльд-естет поступається Вайльдові-моралістові, означає досягти поставленої мети. Від естетизму – до вирішення важливих моральних проблем – таким уявляється вивчення твору в школі.

Заохотити до читання роману допоможуть попереднє анкетування, твір-мініатюра або диспут на тему "Щастя і насолода. Чи тотожні ці поняття?" тощо. У анкеті можна запропонувати деяку кількість відповідей, з яких учні виберуть свої. Наприклад: "Щастя – це...насолода життям; можливість задовольняти всі свої бажання; багато друзів; велике кохання; почувати себе потрібним людям; багато грошей; жити тільки для себе; робити добро для інших; присвятити себе улюбленій справі; жити комфортно; почувати себе в центрі уваги; бути самостійним і незалежним; жити наповненим духовним життям ...".

Роботу над текстом роману найдоцільніше організувати, взявши за основу головну тезу естетики Вайльда: "Мистецтво вище за життя". Це судження породжує цілу низку протиставлень, якими переповнений роман: естетика – етика, мистецтво – мораль, мистецтво – природа, прекрасне – моральне тощо. Це обумовлює контрастність композиції роману. Найглибшим є контраст між життям і мистецтвом. Доцільно запропонувати учням знайти конкретні приклади того, як виявляється цей контраст в романі, зафіксувавши це в зошиті за допомогою приблизно такої таблиці:

Мистецтво	Життя
- захоплення Доріана талановитою грою Сібіл на сцені: "... я закоханий у неї! Вона для мене все в житті. Вечір за вечором я ходжу дивитися на її гру" [3:53];	- байдужість до справжнього почуття: "Тепер ви просто байдужа мені. Я покохав вас, бо ви чудово грали, бо я бачив у вас хист і розум, бо ви втілювали мрії великих поетів і вбирали в живу плоть і кров примарні образи мистецтва. Але тепер з цим усім покінчено. Ви порожнє, бездарне створіння, та й годі" [3:87];
- здатність до сліз розчулитися, переживаючи книжкові трагедії: "Якби я прочитав це у книжці, я ридав би!" [3:98];	- легка схвильованість смертю Сібіл: "А все ж те, що сталося, не вразило мене так, як би мало вразити. Воно видається мені просто дивогідною розв'язкою дивогідної п'єси. У ньому – вся моторошна краса грецької трагедії, трагедії, в якій я був один з головних героїв, але яка не поранила моєї душі" [3:99].

Мистецтво	Життя
- захоплення штучною красою, увага до світу речей, штучність пейзажів: "Погляд його впав на пурпурове атласне покривало, щедро вигаптуване золотом, - чудовий взірць венеційського мистецтва кінця ХУІІ століття" [3:116]. "Зрідка на довгих шовкових шторах величезного вікна миготіли химерні тіні птахів, утворюючи на мить щось подібне до японського малюнка..." [3:7]. "На безхмарному червонясто-зеленому небі, що видніло за вікнами, мерехтіла самотня зірка" [3:122].	- байдужість до природної краси;
- детальний опис зовнішності героїв;	- неухважність до виразу їх обличчя;
- зміни в портреті: чарівність – потворність – чарівність: "Художник дивився на прегарну юнакову постать, що її він так майстерно виобразив на полотні, і обличчя йому опромінив задоволений усміх" [3:8]. "Портрет усе був відразливий – навіть іще відразливіший, коли тільки це можливе: червона волога на його руці, либонь, ще пояскравішала, ще більш скидаючись на тільки-но пролиту кров" [3:208]. "Коли вони ввійшли у кімнату, на стіні їм впав в око чудовий портрет їхнього господаря – достоту такий, яким вони останній раз його бачили, в усьому блиску його чарівної юності і вроди" [3:210].	- зміни в зовнішності Доріана Грея: краса – потворність: " ... цей юнак – з ніжними обрисами ясно-червоних уст, чистими блакитними очима, золотистими кучерями – був надзвичайно вродливий" [3:20]. "А на підлозі, з ножом у грудях, лежав якийсь мрець у вечірньому костюмі. Увесь у зморшках, вимарнілий, аж погляд вернуло" [3:210].

Наведені спостереження наочно доводять, що все гарне й привабливе автор пов'язує з мистецтвом, а все потворне – з життям. У відповідності до свого естетизму він віддає перевагу мистецтву. Метаморфози, що відбуваються з портретом і зовнішністю Доріана Грея на протязі роману, - теж на користь мистецтва.

Роман починається з протиставлення життя мистецтву, хоча це й не зразу помітно. Генрі Уоттон і Безіл Голуорд ведуть мову про портрет Доріана Грея. Художник не хоче демонструвати цей твір перед публікою тому, що вклав у це полотно занадто багато душі, занадто багато самого себе. Викладаючи свій погляд на мистецтво, він підкреслює: "Митець повинен творити прекрасне, але не повинен у нього нічого вкладати із свого власного життя. У нашу добу люди тлумачать мистецтво, як різновид автобіографії. Ми втратили абстрактне почуття краси" [3:17]. Вайльд був проповідником саме такого почуття краси. Але усім романом письменник доводить, що краса, не поєднана з моральністю, перетворюється на свою протилежність, стає потворною. Звертаючись до тексту роману, важливо простежити за тими змінами, які виникали на портреті, відмічаючи при цьому, чим вони викликані.

"Посеред кімнати стояв на мольберті зроблений у повен зріст портрет надзвичайно вродливого юнака..." [3:8]. Знайомство з портретом, який стане невіддільним від того, хто на ньому зображений, відбувається вже на першій сторінці. Реальна людина надихнула Голуорда на створення шедевру, і доля найпрекраснішого творіння визначатиметься реальним життям Доріана Грея. Фабула парадоксальна. Але це один з найблисучіших парадоксів великого естета, що допомагає наочно побачити жахливу потворність способу життя героя, бруд, у якому він тоне, бездонну прірву, в яку він летить. Спостереження за змінами на портреті можуть виглядати так:

Вчинки Доріана Грея
- смерть Сібіл Вейн

Зміни на портреті
"... загальний вираз явно став інакший... осьде портрет, і на ньому складка жорстокості біля уст" [3:90].

- розбещене життя на протязі
вісімнадцяти років

"Зойк жаху вихопився у художника, коли в тьмяному світлі він побачив на полотні бридотно вишкірене обличчя. Вираз портрета викликав лише презирство й огиду. Боже милостивий, адже перед ним портрет Доріана Грея!" [3:148-149].

- вбивство Безіла Голуорда

"Звідки на руці портрета ота огидна волога, червона й лискуча, неначе полотно випривало кров'ю?" [3:164].

- смерть Джеймса Вейна, самогубство
Алана Кемпбела тощо.

"А чому червона пляма ще побільшала? Вона розповзлася по зморшкуватих пальцях, мов яка жахлива хвороба ... Кров була й на ногах портрета, немовби вона скапувала.

Кров була навіть на тій руці, що не тримала
ножа!.." [3:208-209].

Отже, зміни на портреті відбуваються поступово. Спочатку ледь помітні. Згодом окреслені все яскравіше й яскравіше. Доріан Грей, що на початку роману ще здатний пережити з приводу сварки з Сібіл, вирішує навіть одружитися з нею, щоб залагодити свою провину, поступово морально деградує настільки, що стає справжнім злочинцем, але жодних докорів сумління вже не відчуває. Звернувшись до епізодів вбивства Безіла Голуорда, самогубства Алана Кемпбела, вбивства брата Сібіл, перечитавши сторінки, що оповідають про спосіб життя Доріана, ставлення до нього у світських колах, десятикласники дійдуть висновку, що єдиним почуттям, яке керувало його вчинками все життя, був егоїзм. Жадоба насолод, прагнення задовольнити свої бажання будь-якою ціною, нехтуючи долями і навіть життям інших людей, - такий шлях Доріана Грея. Портрет "постарівся" настільки, що реальна людина навряд чи може так сильно й потворно змінитися за такий короткий строк. Це перебільшення є свідченням беззастережного заперечення філософії Доріана самим автором.

Співставлення двох подібних епізодів роману: роздуми Грея над своїм подальшим життям після смерті Сібіл (розділ VIII) та його роздуми наприкінці роману про можливість почати нове життя (розділ XX) – допоможе учням зрозуміти просту, але незаперечну істину: моральний вибір людини завжди залежить від неї самої. Свій життєвий шлях Доріан Грей визначив сам. Його супутниками і на початку, і в кінці життєвого шляху були егоїзм, лицемірство, жадоба насолод, байдужість до інших людей. Вражений змінами, що відбулися на портреті за роки його розбещеного життя, герой подумки начебто прагне змінитися. Але портрет не залишає йому надії, стверджуючи, що в основі цього прагнення – лише лицемірство: "Він думав про Гетті Мертон. Бо таки цей портрет, нібито дзеркало його душі, - він бреше! Марнославство? Цікавість? Лицемірство? Невже нічого іншого не було в його самозреченні? Ні, неправда, там було щось інше, щось більше. Принаймні так він гадав. Але – хто може сказати?..

Ні! Нічого іншого там не було. Лише через марнославство він пощадив її. З лицемірства натягнув маску добродетелі. Заради цікавості спробував ускромити себе. Тепер він ясно бачить усе це" [3:209].

Закоханість у самого себе визначила й тих людей, що мали вплив на Доріана, підштовхуючи його на ганебний шлях. Авторитетом для нього став не чесний, людяний, працьовитий Безіл, а лорд Генрі – людина, теорії якої Грей втілює в життя. Він прислуховується до Уоттона саме тому, що філософія останнього виправдовує його власні пристрасті, бажання й поведінку. Знайти алібі – найлегший, але дуже небезпечний шлях. Обмін думками щодо цієї проблеми повинен знайти своє місце на уроках. Домінантою при цьому може стати фінальна сцена.. Розпусник і вбивця не витримав власної потворності. Портрет мав стати його наступною жертвою. Але цього не сталося. Герой не уникнув справедливого покарання. Образ портрету є символічним. Він уособлює потаємні пристрасті й бажання героя, його свідомість, його ставлення до людей, врешті-решт – його совість, заплямовану кров'ю. Розплата приходить у реальному житті, до реальної людини. Але ця людина нічого спільного з портретом, що став шедевром серед полотен Безіла Голуорда, вже не має. Витвір мистецтва зберіг свою красу. Мимоволі згадується теза Вайльда: мистецтво вище за життя. Воно нетлінне і належить до тих вічних цінностей, які зберігають людину в людині.

Водночас письменник суперечить іншій тезі, що виражає його естетизм: "Усяке мистецтво аморальне". Звернімося, наприклад, до розділу VIII. Доріан дізнається про смерть Сібіл. Яка його реакція? Прочитавши в класі діалог між Греєм і Гаррі, учні вже не сумніваються в тому, що головний герой роману не здатний на щире співчуття. У даній ситуації його турбує лише власний стан і власне самопочуття. Так, рішення одружитися з Сібіл було прийнято лише під тиском змін, що відбулися на портреті. Лист, адресований вже мертвій дівчині, став сповіддю, завдяки якій Доріан перестав відчувати свою провину. Звістка про смерть Сібіл приголомшила, але не стала приводом для страждань. Ця подія навіть приваблює юнака своєю подібністю до трагедій, що розігрувалися на сцені, своєю романтичністю. Розмова Доріана й лорда Генрі виглядає не лише аморальною, але й цинічною. Вона логічно підводить до того остаточного вибору, який зробив Доріан: "Так, саме життя вирішило за нього – життя і його безмежна цікавість до життя. Вічна молодість, безмежні пристрасті, насолоди, витончені й потаємні, розгін несамовитих веселощів і ще несамовітших гріхів – усього цього зазнає він. А портрет нестиме тягар його ганьби, і більше нічого" [3:104].

Зробленим вибором герой остаточно відцурався тих моральних норм, які визначають нормальні стосунки між людьми. Невипадково розділ закінчується фразою, яка не потребує коментарів: "Годиною пізніше він був уже в опері, і в ложі за ним ззаду сидів лорд Генрі, спираючись йому на крісло" [3:105].

Отже, створюючи "суто декоративний роман", "апостол естетизму" виступає як мораліст, оцінюючи поведінку діючих осіб. Змальовуючи Доріана Грея, письменник вдається до крайнощів: спосіб його життя не просто аморальний – він злочинний.

Найближче до самого автора стоїть лорд Генрі. Це легко зрозуміти, виписавши деякі з його афоризмів. Але симпатії Вайльда – на боці Безіла Голуорда. Можна доручити окремим учням зробити повідомлення про цих героїв, запропонувавши таку тематику: "Генрі Уоттон як теоретик естетизму", "Генрі Уоттон як виразник ідей Оскара Вайльда", "Філософія Генрі Уоттона", "Роль Генрі Уоттона в житті Доріана Грея", "Генрі Уоттон і Безіл Голуорд як антиподи", "Життя і мистецтво Безіла Голуорда", "Безіл Голуорд як трагічний персонаж".

Закінчуючи аналіз роману, цікаво повернутися до "Передмови", щоб розібратися в питанні: Чи став аналізований твір підтвердженням естетизму його автора?

Відповідь на це питання неоднозначна. Важливо пам'ятати про те, що аналіз твору не повинен привести до неприйняття естетизму Вайльда, негативного ставлення до його поглядів, їх заперечення. Головне завдання вчителя - допомогти учням зрозуміти "великого естета", прийняти його в усій складності, з помилками й хиб-

ними судженнями, з гуманізмом і скептицизмом, благоговінням перед красою й беззастережним неприйняттям брутальності й цинізму реального життя.

Філософський характер роману наближує його до найвидатніших творів світової літератури – "Фауста" Гете, "Шагреневої шкіри" Бальзака. Проблеми, поставлені в романі, надають твору універсального характеру: життя і мистецтво; прекрасне і моральне; щастя і насолода; егоїзм і злочин; проблема морального вибору; проблеми кохання і дружби.

Стверджуючи, що "Будь-яке мистецтво не дає жодної користі", Оскар Вайльд створив роман, в якому є те, що видатний методист В.Я. Стоюнін називав "загальнолюдським елементом", який є "душею кожного твору". Це "прагнення істини, правди, добра ... все те, що ми визнаємо розумним, справедливим, істинним, моральним, прекрасним" [4:342].

Підсумувати враження, ще раз поміркувати над прочитаним допоможе написання твору. Тематику можна запропонувати таку: "Життєві трагедії в романі О. Вайльда "Портрет Доріана Грея", "Проблема морального вибору в романі...", "Чи почуває себе щасливим Доріан Грей?", "Дружба й кохання як важливі етичні проблеми роману О. Вайльда "Портрет Доріана Грея".

Отже, роман Оскара Вайльда "Портрет Доріана Грея" ще раз доводить: "... література має такий великий гуманістичний потенціал, що може допомогти у формуванні юної людини, у її самовизначенні, в усвідомленні моральних ідеалів і виборі життєвої позиції" [1:36].

*****

1. Ніколенко О. Специфіка уроку зарубіжної літератури в старших класах // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2001. - № 1.
2. Черниш О. Спільний пошук істини // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2001. - № 1.
3. Вайльд О. Портрет Доріана Грея. – К.: Дніпро, 1968.
4. Стоюнін В.Я. Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1954.

Матеріал надійшов до редакції 20.01.2004 р.

Ржевская З.М. Эстет или моралист?

Статья посвящена анализу романа Оскара Уайльда "Портрет Дориана Грея" в школе.

Z.M. Rzhetskaya. An Aesthete or a Moralist?

The article centers on the analysis of the novel "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde at lessons of Foreign Literature.